

תקציר מחקר

מתאבדים בשירות חובה: הנצחתם ומקומם בתודעה הישראלית (1974-2000)

נתנאל הוכנר

להנצחת חיילי צה"ל יש השלכות על עיצוב דמותה של החברה בישראל ויחסה לסוגיות מהותיות כגון מלחמה ושלוש, אלימות וביטחון, סולידריות קבוצתית; על מקומם האינדיבידואלי של חללים בתודעת הציבור, ועל התמודדות המשפחות השכולות עם אובדן הבנים. עם זאת, טרם נערך מחקר שיטתי העוסק בהנצחת חללים שמותם אינו הרואי, כלומר, כזה שלא התרחש בזירת קרב או בתאונה מבצעית. בפרט, חסר מחקר שיטתי בדבר הנצחת הקוטב האחר של ההרואיקה הצבאית – ההתאבדות. זאת על אף שכיחותן הגבוהה של מקרי התאבדות חיילים ברבע האחרון של המאה העשרים. כך לדוגמא, על פי דו"ח ועדת לפידות נמצא כי בין השנים 1974-1989 10% מכלל סיבות הפטירה בצה"ל היו התאבדות. מקרים אלו לא הובאו במחקר עד כה. השכול הצבאי בישראל מבטא את המתח הקיים בין הזיכרון הפרטי-אישי לזיכרון הלאומי, הנצחתם ומקומם של חיילים מתאבדים מאפשרת לדון במתח זה ולהצביע על האופן שבו סוכנים שונים משפיעים עליו. במוקד מחקר זה, תעמוד ההשפעה של הורים שכולים, אמצעי תקשורת ומשרד הבטחון, עד לכדי עיצוב של זיכרון אחר - המנוגד לאתוס הלאומי.

המחקר יחשוף ויתאר את תופעת ההתאבדויות בשירות סדיר בצבא בשנים 1974 - 2000, ידון ביחסים שבין המשפחות השכולות למשרד הביטחון בנוגע להנצחת הבנים, ובעיקר יתחקה אחר אופני הנצחה ציבוריים ומשפחתיים של החיילים המתאבדים ומקומם בתודעה הישראלית. מקרים אלו ישמשו מצע לדיון בשאלה הרחבה על המתח שבין הזיכרון האינטימי והמשפחתי לזה הלאומי והצבאי, תוך התייחסות להתמודדות השכולים ופעולות ההנצחה.

המקרים במחקר מובאים בשני אופנים, האחד נוגע למידע סטטיסטי אודות היקפי התופעה באותם השנים כפי שמשתקף בזירה הציבורית. השני עוסק בניתוח פרשני של מקרים נבחרים, משאם הערכי ופעולות ההנצחה. מקורות המחקר כוללים מגוון מקורות רחב ובהם נתונים סטטיסטיים, מפעלי הנצחה פומביים, מקורות מהעיתונות והמדיה ומסמכים ארכיוניים הכוללים מסמכים צבאיים בנושא תאונות אימונים והתאבדויות בצבא (ארכיון צה"ל ומשרד הביטחון נתן לראשונה גישה מחקרית למסמכים אלו במסגרת מחקר זה). עוד מחקר זה מתמודד עם משרד הבטחון כדוגמא ל"ארגון סרבן" שלא נאות לחשוף מידע רשמי על התופעה. המגוון הרב של מקורות המידע העוסקים במקרי התאבדות בצבא בשנים הנחקרות, הובא במטרה להתחקות אחר תשומת הלב המוקדשת למקרי התאבדות בצה"ל ומאפייניה כמו גם להשתקפות התופעה בציבור. מסגרת ניתוח המקרים תהיה הן כמותית הן איכותנית.

תוצאות המחקר מגלות כי לחיילים שהתאבדו בעת שירותם מגוון רחב של צורות הנצחה, אשר נוכחות במרחב הציבורי ואף משפיעות עליו. ממצאים אלו שופכים אור חדש על ויכוחים מרכזיים בתחום של יחסי צבא וחברה בנוגע לאזרחות, לשכול ולמעמד חברתי. בין צורות ההנצחה השונות נמצא כי נוכחות ההתאבדות והצבא בהנצחת החיילים משתנה בין צירי הנצחה השונים: ממלכתית, רשמית וחלופית. התהליך המתגלה דרך בחינת המקרים לאורך שנות המחקר מצביע על קבלת ביטוי פומבי בנוגע להתאבדות החיילים, על פני הסתרתה. גילוי ההתאבדות והסתרת הצבא

בהנצחת החיילים נעשה בהתאמה לצירי ההנצחה השונים. כך למשל, במקרים בהם חיילים הונצחו בזירה הממלכתית ההתאבדות הוסתרה, לעומת "הנצחה חלופית" בה ההתאבדות הייתה גלויה ולעתים אף ציינה את ההקשר הצבאי.

המחקר, אשר מתייחס לתמורות החברתיות והצבאיות בישראל ולהשפעתן על שיח השכול, מרים תרומה תיאורטית לשיח המחקרי והציבורי אודות ההנצחה והזיכרון של חללי צה"ל שהתאבדו בהציעו מושג חדש: "אחרות של זיכרון", דהיינו זיכרון מתחרה הנוצר מתוך הדינמיקה שבין המשפחות השכולות של חיילים מתאבדים לבין מוסד ההנצחה הממלכתי בישראל. המחקר מדגים כיצד במקרי התאבדות זיכרון החיילים מתעצב בדרכים הכוללות את היפרדותו והתפצלותו מהזיכרון הלאומי. בכך המחקר מוסיף רובד למחקרים שעניינם יחסי צבא וחברה, ובעיקר לשאלת ההנצחה והזיכרון בישראל, בדגש על המתח שבין השכול והזיכרון האישיים לבין אלה הלאומיים.

העבודה נכתבה במסגרת המחלקה ללימודי א"י וארכיאולוגיה, באוניברסיטת בר-אילן.
בהנחיית: פרופ' לילך רוזנברג-פרידמן, וד"ר ניצן רותם.